

A SZOCIOGRÁFIA SZOCIOLOGIÁJA

Írta: JÓCSIK LAJOS

A társadalomtudományosan iskolázott előtt bizonyára fogalmi tautológiának tűnik írásunk címe. A cím idegen terminus technikusai ugyan kissé rejtik ezt a tautológiát, ami magyar formájában mindjárt nyilvánvaló: a társadalomtudomány társadalomtudománya. Nyilvánvaló, mondjuk s mégis ha szociografizáló mozgalmainkat nézzük, korántsem minden érdek és gyakorlati haszon nélkül való e fogalomhalmaz át-világítása. S ez az átvilágítás a legkevésbé sem elméleti játék, de egy halaszthatatlan munka vállalása. Következőkben megpróbáljuk röviden vázolni azt a társadalmi környezetet, hangulatot és szükségszerűséget, mely a szociografiát megteremtette. Gondolatok születését követjük majd nyomon s egy társadalomtudományi célkitűzés előállítását a társadalom szövedékében és szövevényeiben: az az valójában a szociográfia szociológiáját vázoljuk föl, minek következtében igazolást nyer az olvasó előtt az előbb említett fogalomhalmaz.

A szociográfia kialakulásához általában tudományos és praktikus társadalmi szükségletek vezettek. És mert gyakorlatilag nem igazolható az, ami nem tudományos és nem igazolható tudományosan az, ami a szó mélyebb értelmében nem praktikus, egyre megy ha tudományosnak vagy praktikusnak nevezzük azokat a szükségleteket, melyek a szociografiát létrehozták. A szociográfia korábban egyrészt Amerikában, másrészt Németországban teremődött meg. Szokás azt mondani, hogy Amerikában a praktikus, Németországban pedig a tudományos szükségletek vállaltak apaságot a szociográfia megteremtésében. Mi azt mondjuk: ezek az érdekek teljesen azonosak.

Ha a szociográfia megteremtésének ok-okozati szövevényét kissé messzebbre, mégpedig a legfontosabb végső tényig helyezzük, melyből a szociográfia kialakulása elindult, úgy a mezőgazdaság háború előtti eladósodásához jutunk el. Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelés szintje világméretben rohamosan adósodott el, olyannyira, hogy — ha közbe nem jön a világháború — mesterséges inflációkra lett volna szükség a mezőgazdaságnak az eladósodástól való megszabadítására. Mint tudjuk, e folyamat alapoka az „olló“, a mezőgazdaságnak az ipar részéről történő kettős kizsákmányolása. Ez a kettős kizsákmányolás azokban az országokban volt a legerősebb és a legkatasztrofálisabb, ahol az ipar virágzott. Tipikus esete e folyamatnak a háború előtt az északamerikai Egyesült Államok. Az Egyesült Államok farmerei, mint ismeretes, az eladósodás következtében tönkre mentek. Az amerikai társadalompolitikusok szeme előtt — a farmerek körében — szokatlan szociális mozgalmak keletkeztek: meglazult a föderáció talprétege. Olyan dolgokról volt itt szó, amik eddig nem tapasztalt helyzetek s feladatok elé állították a társadalomtudományt, a nemzetgazdaságot s ennek egyik gyakorlatian végrehajtható és reformáló ágazatát, az agrárszociálpolitikát. A hagyományos társadalomtudomány és agrárszociálpolitika sem elméletben, sem gyakorlatban nem tudott megbirkózni az eladósodás kérdéstömegével. Szükségessé vált a jelenség empirikus vizsgálata. A baj méretére s az elméleti szociológia tehetetlenségére jellemző, hogy *Roosevelt* már 1911-ben nagyobb alapot létesít, melynek támogatásával azóta több egyetemen falu- és farmkutató intézetek működnek. A falu- és farmkutatás összefoglaló elnevezése a szociográfianak lényegileg teljesen megfelelő *rural sociology*, faluszociológia. Ez a *rural sociology* persze

adalomtudományi kutatás között. Ebben áll a biztosító szelep jellege. korlati feladatkörrel. Amint látható az amerikai rural szociology előállításának gyakorlati indítékait az amerikai agrárválság s a válság elleni agrárszociálpolitikai reformszükségletek jelentik.

Az európai szociográfia kialakulása nem ilyen praktikus tényezőkre megy vissza. Legalábbis nem szociálpolitikusan praktikus tényezőkre, bár ép' elég konkrét jelenségekről van itt is szó, ha megvizsgáljuk a szociográfia eredetét. A szociográfia kialakulása Európában a biztosító szelepek hirtelen felnyílása a társadalomtudomány fejlődésében. A hasonlatot a helyzet teszi jogosulttá.. A polgári szociológia fiatal tudomány, de nem annyira, hogy ne lett volna ideje a hegeli önkifejlésre, önrealizálásra. A polgári szociológiában még ma is a rendszerezés munkája folyik. Pl. *Spencer* életmunkája során elkészült egy saját veretű bevezetéssel a szociológiába s azonkívül felállította a felhalmozott történelmi anyagból s a jelenből két társadalmi forma, az iparos és katonai társadalmi formatípusok absztrakcióit. Az új kérdésterület jelenségeit nem magyarázta mindig saját törvényekkel és sokszor szaladt segítségért a biológiához. Ebben a vonatkozásban, *de Roberty* és *Worms* licitálják túl eredményesen. *Comte* a társadalmi jelenségek metafizikai megítélésével szemben tulajdonképpen csak egy attitűdot állított: a racionalizmus pozitív attitűdjét s a társadalomtudományba bevitte a fizikát. *Schäffle* főleg az emberi együttélés egy-két szűkebb szervezetének s e szervezetek életének általánosságaiiban való vizsgálatával vesződött. *Gumplowicz* is tulajdonképpen csak az alapvonalat rakta le a szociológiában. Sok szociológust a társaság és társadalom azonosságai és különbségei érdekelték vagy pedig a feudális rendiség s a modern osztályok párhuzamainak és differenciáinak vizsgálata. *Rotzenhofert* már a politika határai és végcéljai, holott a jelenben adott helyzetét sem ismerte eléggé az ember. *Ummon* is az alapkérdések rendezgetésére használta fel erejét. *Giddings* főmunkái a társadalomtudomány princípiumairól és elemeiről szólnak. *Espinas* fő műve (*Les origines de la sociologie*) már címében eleget mond célkitűzéseiről. *Tarde*, *Durkheim*, *Pulante* szakadatlanul a legáltalánosabb törvényeknél s a módszer kérdéseinél tanyáztak. Folytathatnók még ezt a rövid felsorolást, de talán ennnyi is elég annak illusztrálására, hogy a társadalomtudományt szinte teljesen a megalapozás kérdése kötötte le. A legtöbb tinta a módszer kérdésében folyt el a társadalomtudósok tolla alól. Az egész helyzetre jellemző, hogy még a szocialista filozófiát és szociológiát (a történelmi materializmust) is elsősorban a módszer kérdései érdekelték. Hiába adott *Marx* a konkrét vizsgálódásra szinte világtörténetien nagy példákat; *Plechanov* a század fordulóján még a módszerben látta a szocialista társadalomtudomány feladatát. Szerinte nem az a feladat, hogy a szocialista társadalomtudósok konkrét munkákat irjanak, hanem hogy a polgári módszerekkel szemben győzelemre vigyék a történelmi materializmus módszerét. Ez a helyzet a háborúig. S ha most olyan munkákat veszünk számba, melyek, kikerülve a módszerről való meditatásokban kimerült szociológiai terméketlenséget, empirikusan konkrét anyagért nyultak le a társadalom mélyeibe, akkor olyan eredményeket hoztak fel, melyek szerint szinte az egész szociológia alatt a társadalmi valóság átalakult. Jellemző, hogy úgy a polgári, mint a szocialista társadalomtudomány még mindig szabadverseny kapitalizmust látott és láttatott, amikor pedig az angol empirikus társadalomtudományi kísérletek már arról irtak, hogy a szabadverseny kapitalizmus hogyan változott imperialistává. *Uljanov* is ehhez az új angol empiriához ment vissza az impe-

rializmusról szóló könyve megírásakor s egyszer sok haszonnal járna kimutatni, mit jelentett munkájában az empirikus kutatás.

A német társadalomtudósok köreiben is mindinkább nőtt az empirikus kutatás tudományos hitele. Hisz az a következetesség, ahogy a világ összvalósága elemien sodródott a világháború felé, eléggé bebizonyította annak az absztrakt polgári és szocialista társadalomtudománynak a meddőségét, mely csak Jaures halálát és a kisebbségi orosz szocialisták manifesztációit tudta fordítani a világháború ellen. Szinte az idő diktálta, hogy le kell nyulni a mindennapok valóságába, empirikus igényvel, ha tudományos, vagyis biztos és az élettel igazolható eredményeket akar a társadalomtudomány. Ilyen körülmények között ír dolgozatot Steinmetz 1913-ban az empirikus kutatás szükségességéről és módzatairól a társadalomtudományban. Ezt a kutatást ő nevezi először szociográfiának. Igénytelen dolgozata egy mérsékelt publicitású folyóiratban jelent meg s maga Steinmetz sem tudta, hogy milyen nagy kezdeményezése jövője. A szociográfia gondolatát Steinmetztől Tönnies veszi át és fejleszti tovább, Rudolf Heberle pedig rendszerezi a szociográfiára vonatkozó ismereteket. Ilyen kísérletek máshol is történek függetlenül egymástól, azonos vagy hasonló kényszerűség hatása alatt. Például Szlovenszkón is elindult egy ilyen folyamat, ahol szinte önállóan alakul ki a szociográfia terminológiája is Steinmetz, Tönnies és Heberle kísérleteinek és eredményeinek ismerete nélkül.

Eddig azt néztük, hogy a szociográfiát milyen szélesebb társadalmi szükségletek hívták életre. Ha most a szociográfia keletkezésében a társadalomtudományhoz való viszonyát keressük, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

A társadalomtudomány — mint ismeretes — a társadalom összvalóságának tudománya. Mivel a társadalom multtá lett egykori jelenvalóságát a történelem vizsgálja, a szociológia anyaga a mai, a mostani társadalmi valóság, ez a nagyon szövevényes s jól alig meghatározható, írásban csak folytonos elvonással megjelölhető valami, amit mának nevezünk. Ezért tautológia annak külön kihangsúlyozása, hogy a szociográfia külön, új, tény- és valóság-kutatás. A szociográfia nem külön tudomány, léte azonban a szociológiával szemben értékitélet, mely szerint a társadalomtudomány a nagyvonalú elméleti rendszerezések mellett figyelmen kívül hagyta a társadalmi valóság konkrét anyagát, minek következtében ez túl ment a társadalomtudományi rendszerezésen. A szociográfia termékeny kapcsolatot teremt a társadalmi valóság és a társadalomtudományi kutatás között. Ebben áll a biztosító szelep jellege. Azzal, hogy az empirikus valóságelemzés külön kihangsúlyozásával megteremtődött, a szociológia jó szelleme tiltakozott az elméleti elvonásokba való merülés ellen. A szociográfia külön tudományként való megteremtése különben az az utolsó ma megmérhető jelenség, melyben a történelmi materializmus fessegeti a polgári társadalomtudomány kereit s a tudósok tudatát a valóság és elmélet összefüggéseinek olyan elismertetésével, amin a történelmi materializmus, vagyis a szocialista szociológia épül. A polgári szociológiában ezzel szemben — ösztönös és tudatos védekezésként — külön tudománynak fogják fel a szociográfiát. Amennyiben a szocialisták lehetségesnek tartják a szociográfia ilyen értelmezését, úgy ez csak azt bizonyítja, hogy a baloldal szellemiségét mennyire befolyásolja a polgári szociológiai gondolkodás.

A szociográfia nem külön tudomány. Ezzel a fentartással nézzük tehát, mit mondanak a szociográfiáról európai theoretikusai. Steinmetz az összetett szociográfia szó második elemére, a leírásra, az empiriára he-

lyezi a hangsúlyt s azt mondja, hogy a szociográfia valamely nép élet-körülményeinek, állapotának meghatározott időben való leírása. Szerinte a szociográfia a magasabb kulturfokon élő népek életének vizsgálátánál azt a funkciót teljesíti, amit az etnográfia a primitív kulturfokon élő népek tanulmányozásakor. A meghatározások között Tönnies rendszerezése tűnteti fel a legvilágosabban az idő bélyegét, melyben a szociográfia megszületett. Tönnies, aki életében a tiszta elméleti deduktív szociológia rendszerét építgette, nem adhatta fel ezt a szociográfia kedvéért annak a mérsékelt termékenységű asszociációnak javára, amit Steinmetz dolgozata megindított benne. Tönnies csak látja a szociográfia hasznosságát, ugyanakkor azonban különbséget tesz az elméleti és a tapasztalati szociológia között, s szerinte ez az utóbbi a szociográfia. A szociográfia célja valamely meghatározott területen lakó nép társadalmi életének vagy egyes kérdéseinek a tanulmányozása a statisztika és egyéb módszerek igénybevételével. — Heberle a társadalmi jelenségekre vonatkozó deduktív módon alkotott általános következtetések induktív módon való igazolását nevezi szociográfiának. „Az ilyen induktív kutatást — írja — amennyiben szociológiai szempontok alapján történik szociográfiának vagy tapasztalati szociológiának jelölik.“ Ez a szociográfiai kutatás a jelenben történik, nagy területet ölel fel s a pontosan körülhatárolt csoportok monografikus tanulmányozásától egy mindent átfogó megfigyelésig terjedhet. Heberle szerint a szociográfiai kutatás akkor célravezető, ha a szociális életet három csoportra osztjuk. A szociográfia általunk kifejtett azonosságát Heberle sem ismeri fel, jóllehet a szociográfia célját nem önmagában látja. A szociográfia és a szociológia között szerinte sűrű és határozott a kapcsolat. Erre a viszonyra vonatkozólag jegyzi meg, hogy a szociográfia, mint gyakorlati társadalomtudomány, társadalomrajz nem nélkülözheti a szociológia általános szempontjait, mert onnan veszi egyrészt fogalmait, másrészt a tárgy megválasztását, végül a problémát is csak az elméleti („tisztá“) társadalomtudományon keresztül állíthatja fel.

Amint látható a szociográfia külön létű, a szociológiával közelebbi távolabbi kapcsolattal rendelkező kategória. Ha ez igaz, akkor a szociológiával szemben a szociográfiának külön módszerrel is kell bírnia. S tényleg a polgári társadalomtudomány veresége ott a legnyilvánvalóbb a szociográfia külön tudománvként való felfogása körül, amikor képtelen ezt az új szociográfiai módszert megjelölni. Általánosan a szociográfia módszerül az indukciót jelölik meg. Az indukció azonban régi társadalomtudományi módszer, úgy hogy alig lehet külön léte az olyan ismeretkörnek, mely a társadalomtudománnyal szemben módszertani önállóságra képtelen. Viszont tegyük fel, hogy a szociográfia mégis külön tudomány s mint ilyennek az indukció a módszere. Mik ennek a feltevésnek a lehetőségei? Képes-e az indukció a társadalmi anyag helyes megmagyarázására? Képes-e a szociográfia annak a hiánynak a pótlására, ami létrehozta s amit mi abban jelöltünk meg, hogy a társadalomtudomány elszakadt a valóságtól s nem tudta tudományosan megmagyarázni.

Mivel valamely tudományos kutatás módszerét csak úgy bírálhatjuk meg, ha megvizsgáljuk, hogy minő méretekben alkalmas az események okozati összefüggésének a magyarázatára, azaz a módszer alkalmazására, azért a polgári szociográfia bírálatánál is úgy járunk el helyesen, ha a módszert kipróbáljuk.

Milotay István *Ismeretlen Magyarország* című munkájából megtudjuk, hogy az Alföldön a latifundiumok tövében meghuzódó földtelen

falvak szegényei között ijesztő mértékben szaporodnak a különféle vallási szekták; ezek a szektaideológiák viszont demokratikus, föld után járó népi révületekkel vannak teli. — Oláh György *Három millió kolonizátor* című könyvében arról hallunk, hogy az egyik vidék földnélküli jáger egy sváb patkányfogóban felismerték Rudolf trónörökösét, aki nem gyilkos, hanem miután a szegénység baját a patkányfogó inkognitában országjárta, amannanyozta, most, mint igazságos földosztó király lép trónra. A nép máris templomi zászlókkal és processziókkal hódol előtte. — Pár éve Kárpátalja verhovinai nyomorzónáján végeztem szociográfiai kutatásokat s a nép hasonló misztikumok iránti hajlamosságát észleltem. Kutatásaink során Transsylvania felé vitt utunk s Satumare mellett láttuk, hogy a falusi nép templomi zászlókkal jár egy sziklához, mely alatt állítólag három vagon arany van. A kincseket csak a király jelenlétében lehet napvilágra hozni s az a rendeltetése, hogy szétosszák a nép között. Ha ezeknek a szociográfiai észleleteknek az értékeléséhez és rendezéséhez az indukció módszerével látunk neki akkor két általános következtetést vonhatunk le. Az egyik: (tekintettel a magyar Alföld, Kárpátalja s Románia északi síkjain a falusi népesség nagy mértékű szegénységére) a mezőgazdasági népesség jó részének szegénysége a konkrét eseteket összefogó területen; a másik: (tekintettel a magyar Alföld, Kárpátalja s Románia északi síkföldjein a szegény földmunkásság vallási fantasztikumokkal teli ideológiájára) ugyanezek a területeken a furcsa vallási és misztikus formák. Több általánosítást az indukció segítségével felállítani nem lehet. De nem is ez a baj. A két jelenségcsoport s a belőle vont következtetések összefüggését az indukció nem magyarázza meg, bár érezteti, hogy itt valami nincs rendben, mert lehetetlen észre nem venni az okozati összefüggést a nép földnélkülisége és az ideológiai formák (a föld utáni vágy, földosztó király, szegények aránya) között. Viszont hátha segít ebben a vonatkozásban a polgári szociológia, hisz' Heberle szerint problémafelállításához a szociográfia a szociológiától veszi szempontjait. Nos, Heberle csak annyit tanácsol, hogy ajánlatos a jelenségek gazdasági, politikai és kulturális csoportokra való felosztása. S ha ezt megtesszük, akkor sem haladtuk meg azt a fogyatékossgot, amit az indukció alkalmazása eredményez. Tönnies a statisztika és szociográfia szembeállításakor a jelenségeket mennyiségi és minőségi szempontok alapján állítja merev ellentétbe. Ha most a közölt esetekben a minőségi szempont (ez Tönnies szerint a szociográfia szempontja) alapján választom ki a jelenségeket, akkor még annyi rendszerességet sem érünk el, mint az indukció alkalmazásával. Minden jelenség egyszerre mennyiségi is, meg minőségi is s e két elem viszonya az, hogy a mennyiségi módosulás bizonyos fokon túl minőségivé változik át. A felhozott esetekben pl. mennyiségi jelenségről, a nép földhöz való viszonyáról van szó, azután pedig arról a minőségi jelenségről, ami tulajdonképpen a nép vallásossága. A polgári szociológia és szociográfia nem érezteti, hogy jelen esetekben a földmunkásság elszegényedésének (a földhöz való mennyiségi viszony változásának) bizonyos (talán a legmélyebb) pontján a szektavallásosság minőségi jelenségébe csap át: vagyis a minőségi változás a mennyiségi változás továbbfejlődése. — Ezzel szemben hogyan méri fel a polgári szociológia a jelenségek fejlődését? Az indukció nem történelmi, illetve fejlődési elmélet, hanem azonos jelenségek pusztán megfigyelési módja az egyes és többes viszonyban. Már pedig történelmi és helyes történelmi (fejlődési) szempont nélkül megérthető-e bármilyen jelenség pillanatnyi állása és szakasza, ami fejlődési eredmény és kiindulópont a további fejlődés számára? Az

a szempont, mely szerint a szociográfia kérdéseit kiválasztja s mely szerint nyers ismeretanyagát értékeli, nem lehet más, mint hogy a nyers elméleti ismeretek a valósággal megegyezzenek, ha a részletkutatás dományos hitelt tart igényt. Ennek a garanciája már a módszer meg kell, hogy legyen. Nem végtelen tehát, hogy sem az indukció Heberle hármass felosztása nem nyújtja a tudományosság, illetőleg eredmények elméleti biztonságának garanciáját s így teljes a hit annak, hogy polgári oldalon a szubjektív önkény eklektikus szempontjával lehetetlenné tegye a „gyakorlati szociológia“ gyakorlati használhatóságát. A tudománynak u. i. csak részben feladata, hogy felmutassa a valóságot, vagyis azt, ami van. A tudománynak s főleg a társadalomtudománynak azt is meg kell mondania, hogy mi legyen, hogy a csélekvő, az alakító ember mit tegyen a társadalmi valósággal? Már pedig, hogy bizhatunk ebből a szempontból abban a tudományosságban, melynek az adott társadalmi valóság feltárására, megmutatására és megmagyarázására sincsenek biztos eszközei?

Amit eddig a szociográfia kapcsolataira vonatkozólag elmondottunk, azt most megtoldhatjuk még egy lépéssel. Eddig arról volt szó, hogy a szociológiával szemben önálló tudomány-e a szociográfia s a felelet tagadólág hangzott. Azok az eredmények azonban, melyekre az indukció gyakorlati kipróbálása után jutottunk, még mást is bizonyítanak. Bizonyítják, hogy a szociográfiának nemcsak a szociológiához, hanem a történetfilozófiához is köze van akkor, ha tudományos eredményeket kíván elérni. A társadalomtudomány és történetfilozófia kapcsolatait alig hihető, hogy valaki kétségbevonja. S hogy az általunk felhozott gyakorlati eseteinkben a jelenségek megértésénél sem lehet eredményre jutni pusztán indukcióval történelemfilozófia nélkül, ez bizonyítja legjobban a szociográfia elválaszthatatlanságát a társadalomtudománytól. Ha két jelenségnek u. i. egyforma sullyal van köze egy harmadik jelenséghöz, akkor azok egymással szemben sem idegenek. Nincs társadalomtudomány történetfilozófia nélkül és nincs (természetesen tudományos) szociográfia sem történetfilozófia nélkül. Elképzelhető-e tehát társadalomtudomány szociográfia nélkül, szociográfia szociológia nélkül s végül társadalomtudomány örmaga nélkül?

A szociográfiának külön tudományágként való felfogása a szociológiával szemben az elméletnek külön kategóriaként való szembeállítását jelenti a gyakorlattal. S ma már ott tartunk, hogy ezt a törekvést ugyanolyan erővel kell megszüntetnünk, mint ami ahhoz a filozófiai harcához kellett, ami az elmélet és gyakorlat azonosságáért folyt. Avagy döreség vagy korlátoltság volna az a felfogás, hogy a szociológia maradjon elméletileg tiszta tudomány s azok, akik a társadalmi valóságra kíváncsiak csináljanak szociográfiát s a tudományos eszközök és módszer híján vesződjenek a mai társadalmi matériával? Korántsem. Ennek a felfogásnak a hívei tudatosan terelik a fiatalság gondolkozó és tudományos ambíciókkal fűtött elemeit ebbe az irányba, hogy enegájukat, amíg az a legjobban használható, veszejtsék bele az „önálló“ kutatásokba, a „műhely“-munkába. További tanulmány feladata erről az oldalról közelebb hozni a szociográfia problematikáját.

MIT KELL TUDNI EGY NÉMET IFJÚNAK? „Egy német ifju a jövőben ugyanolyan természetességgel és ugyanolyan hozzáértéssel kell, hogy tudjon célbalőni, mint írni, mert a célbalövés a jövő háborújában ugyanolyan (!) fontos lesz, mint az irnitudás.“ (Holter százados, *Militärwissenschaftliche Rundschau*, Berlin.)